derris Ahmed Naim (İstanbul 1935). **7.** *Tarihî Sözlük.* Ancak altı forması basılan eser müellifin vefatından dolayı tamamlanamamıştır. Osman Nuri Ergin basılan kısımları Muallim Cevdet'le ilgili kitabına eklemiştir. Muallim Cevdet'in dil, mitoloji, terbiye, millî tarih ve biyografi konularında yetmiş beş makalesi yayımlanmıştır (makalelerinin bir listesi için bk. Ergin, s. 342-348). Onun Türk kültür dünyasına en büyük katkısı İstanbul Belediyesi'ne bağışladığı, bugün Taksim'de Atatürk Kitaplığı'nda korunan arşiv ve kitaplarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Süheyl Ünver, "Kırkambar", Süleymaniye Ktp., Defter, nr. 251; a.mlf., "Elyazılarımname", Süleymaniye Ktp., Defter, nr. 153; a.mlf., "M. Cevdet", Türk Tarih Kurumu Dr. A. S. Ünver Arşivi, Dosya nr. 224; a.mlf., "M. Cevdet Deryasından Damlalar", Defter (Gülbün Mesara Arşivi); a.mlf., "Cevdet Arşivi", Süleymaniye Ktp., Defter, nr. 147, 791; a.mlf., "M. Cevdet Notları", Süleymaniye Ktp., Defter, nr. 224, 231, 232; a.mlf., "Mehmed Cevdet", Süleymaniye Ktp., Defter, nr. 297; a.mlf., "Muallim Cevdet Hayatı ve Eserleri (1883-1935)", *Kitap ve Kitapçılık*, sy. 1, İstanbul 1936, s. 18-20; a.mlf., "Muallim M. Cevdet Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi", *Cumhuriyet*, İstanbul 11 Kasım 1937; a.mlf., "Türk Tıb Tarihi Hakkında M. Cevdet'in Bibliyografyası" (Osman Nuri Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi* içinde), İstanbul 1937, s. 625-664; Osman Nuri Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul 1937; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 85; Zeki Velidî Togan, *Hatıralar*, İstanbul 1969, s. 603-606; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* (haz. Yusuf İhsan Genç v.dğr.), Ankara 1992, s. 396-397; *Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Cumhuriyet Dönemi Arşiv Çalışmaları* (haz. Mehmet Torunlar – Erol Çelik), Ankara 1993; Ahmed Güner Sayar, *A. Süheyl Ünver: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, İstanbul 1994, s. 160-166; Neşet Çağatay, *Güncel Konular Üzerine Makaleler*, Ankara 1994, s. 261-276; İsmail Yağcı, "Bulgaristan'a Satılan Osmanlı Arşivleri", *Türkiye*, İstanbul 16 Şubat 1997; A[dnan] Ö[tügen], "Muallim M. Cevdet'in Yazmaların Tasnifi Hakkında Mühim Bir Raporu", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, III/2, Ankara 1955, s. 185-199; Mahmut Şakiroğlu, "Ölümünün 50. Yılında M. Cevdet İnançalp", *TT*, sy. 23 (1985), s. 21-23; Seyhan Büyükçoşkun, "Muallim Cevdet'in Evrakları Arasında", *Dergâh*, sy. 49, İstanbul 1994, s. 11, 22; a.mlf., "Muallim M. Cevdet'in Arşive ve Arşivciliğe Hizmetleri", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, sy. 3, İstanbul 1997, s. 203-211; Dursun Gürlek, "Biricik Kitap Kurdu Muallim Cevdet", *Kültür Dünyası*, sy. 10, İstanbul 1998, s. 61-63; Bayram Ürekli – Doğan Yörük, "Muallim Mehmet Cevdet İnançalp'ın Feridun Nafiz Uzluk'a Gönderdiği Bazı Mektuplar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 9, Konya 2003, s. 357-396; Rekin Ertem, "İnançalp, M. Cevdet (Muallim)", *TDEA*, IV, 386-388; "İnançalp, Mehmed Cevdet", *DBİst.A*, IV, 169-170.

AHMET GÜNER SAYAR

MUALLİM-i EVVEL

(bk. ARİSTO).

MUALLİM NÂCİ

(1849-1893)

Şair; tenkit, lugat ve edebiyat tarihi çalışmalarıyla tanınan müellif.

İstanbul'da Saraçhanebaşı'nda doğdu. Asıl adı Ömer'dir. Babası saraç ustası Ali Bey, annesi, Atpazarı'nda bir memurun yanında evlâtlık olarak büyütülmüş, Varnalı bir muhacir ailesinin kızı olan Fatma Zehrâ Hanım'dır. İlk öğrenimine Fatih'teki Feyziye Mektebi'nde başladı. Yedi yaşında iken babası vefat edince annesi ve ağabeyi ile birlikte Varna'ya dayısının yanına yerleşti. Varna'da mahalle mektebinde sülüs yazıyı öğrendi. Hat muallimi Abdülhalim Efendi'nin kendisine verdiği Hulûsi mahlasıyla bazı sülüs levhalar ve bir mushaf yazdı. Bu sırada Arapça ve Farsça dersleri aldı. Varna'da rüşdiye mektebi açılıp Abdülhalim Efendi buraya muallim tayin edilince o da ikinci muallimliğe getirildi (1867). O günlerde okuduğu Giritli Aziz Ali Efendi'nin *Muhayyelât*'ındaki bir hikâyenin kahramanının adı olan Nâci'yi kendisine mahlas seçti. Bu arada telhis ve aruz dersleri aldı, bazı şiir denemeleri yaptı; Fransızca öğrenmeye başladı. Rusçuk'ta yayımlanan *Tuna* gazetesine gönderdiği şiir ve makaleleri okuyucular tarafından beğenildi.

Muallim Nâci'nin hayatı Kürt Said Paşa'nın 1876'da Varna'ya mutasarrıf olmasıyla değişti. Said Paşa onu yanına hususi kâtip olarak aldı. Paşa ile birlikte önce Tulçı'ya giden Nâci, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine onunla beraber İstanbul'a geçti. Said Paşa Yenişehirfeneri'ne tayin edilince Nâci'yi de beraberinde götürdü. Burada Yenişehirli Avni Bey ile tanıştı. İstanbul'a döndüğünde Anadolu müfettişi Said Paşa ile birlikte Halep, Diyarbekir, Ma'mûretülazîz (Elazığ), Sivas, Erzurum, Trabzon ve çevresinde dokuz ay kadar dolaştı. Said Paşa'nın Cezâyir-i Bahr-i Sefîd valiliğine tayini üzerine Mektûbî Kalemi mümeyyizi olarak Sakız adasına gitti (Haziran 1881). Burada iken *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesine gönderdiği "Kuzu", "Şâm-ı Garîbân" ve "Nusaybin Civarında Bir Vadi" gibi şiirleri, onun edebî şahsiyetinin teşekkül etmeye başladığını gösteren başarılı ilk örneklerdir. Bir müddet sonra İstanbul'a döndü ve Ahmed Midhat Efendi'nin isteği üzerine *Tercümân-ı Hakîkat*'in edebî sütununu yönetmeye başladı (Ocak 1883). Gazetede yazdığı şiirler ve Fransızca'dan yaptığı çeviriler kendisini kısa zamanda şöhrete kavuşturdu. Hersekli Ârif Hikmet Bey, Kâzım Paşa gibi şairlerin onun gazellerine nazîre söylemesi şöhretinin belli bir çevrede yayılmasını sağladı.

Muallim Nâci

Nâci'nin *Tercümân-ı Hakîkat*'te sık sık çıkan eski tarz gazelleri divan şiirine bağlı bir zümreyi harekete geçirdi. Daha ziyade genç şairlerin bu gazellere yazdığı yüzlerce nazîre ve tahmîs kısa sürede gazete sütunlarını eski edebiyat taraftarlarının merkezi haline getirdi; *Tercümân-ı Hakîkat* sütunları aşk, şarap ve meyhane konulu manzumelerle dolmaya başladı. Bu sırada Nâci kendi şiirlerine de Mes'ûd-ı Harâbâtî mahlasıyla nazîre yazmaya başlayınca yeni edebiyat taraftarı çevrenin tahrikiyle Ahmed Midhat Efendi önce Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Zemzeme* (III) mukaddimesini gazetesinde neşretti; arkasından yine onun "Mülâhaza-i Gayr-i Edîbâne" adlı makalesini yayımlaması üzerine Muallim Nâci arkadaşlarıyla beraber gazeteyi terketti (29 Ağustos 1885). Kısa bir süre sonra Şeyh Vasfî, Necib Nâdir ve Abdülkerim Sâbit ile beraber *İmdâdü'l-midâd* mecmuasını kurdu, aleyhinde yazanlara da *Tarîk* (24 Eylül 1885) gazetesi vasıtasıyla cevap verdi. 26 Ekim 1885 tarihinden itibaren *Saâdet* ve *Mürüvvet* gazetelerinde çalışmaya başlayan Nâci bir ara Selânikli Tevfik'le birlikte *Teâvün-i Aklâm* mecmuasını çıkardı (1886). 1887'de Mekteb-i Sultânî, Mekteb-i Mülkiyye ve Mekteb-i Hukuk'ta edebiyat ve 1888'de Mekteb-i Edeb'de Farsça dersleri verdi. Muallim Nâci *Saâdet* gazetesinde çalışırken Recâizâde Mahmud Ekrem ile aralarında edebiyat tarihlerine geçen meşhur tartışma cereyan etmiştir. Nâci, *Zemzeme* mukaddimesinde ve *Takdîr-i Elhân*'da şiir anla-

Muallim Nâci'nin Divanyolu'nda II. Mahmud Türbesi hazîresindeki mezar taşı

yışını eleştiren Recâizâde Ekrem'e *Saâdet* gazetesinde "Demdeme" başlığı altında ağır bir cevap verdi. Ancak cevabı edep dışı bulunarak hükümetin müdahalesiyle durduruldu (1886).

1887'den itibaren yalnız başına ***Mecmûa-i Muallim****i neşretmeye başlayan Nâci'ye, 1889'da Stockholm'de toplanan VIII. Müsteşrikler Kongresi tarafından Türkçe'ye yapmış olduğu hizmetlerden dolayı altın madalya verilmesi kararlaştırıldı. 1890'da bir süre *Mürüvvet* gazetesinde başmakale yazdı. 1891'de "Gazi Ertuğrul Bey" adlı manzumesini padişaha takdim edince II. Abdülhamid onu Osmanlı tarihini kaleme almakla görevlendirdi; ayrıca rütbe ve nişanla ödüllendirilip kendisine maaş bağlandı (6 Nisan 1891). Bunun üzerine Nâci zamanının büyük bir kısmını Osmanlı tarihini yazmaya ayırdı. Bu maksatla 1892 yılının Eylül ayında Şeyh Vasfî ve Ali Rızâ Bey ile birlikte Söğüt, Bilecik, Eskişehir, Yenişehir, Bursa ve İzmit'e bir gezi yaptı. Fakat dönüşünde geçirdiği bir kalp krizi sonucu 25 Ramazan 1310 (12 Nisan 1893) tarihinde Fatih'teki evinde öldü ve ertesi gün Divanyolu'nda II. Mahmud Türbesi'nin hazîresine defnedildi.

Türk edebiyatının Tanzimat'tan sonraki yenileşme döneminde adı etrafında büyük gürültüler koparılan şahsiyetlerinden biri olan Muallim Nâci, Türk şiirine Batı etkisiyle yeni bir anlayış getiren Abdülhak Hâmid (Tarhan) ve Recâizâde Mahmud Ekrem'e karşı çıktığından eski edebiyat anlayışının bayraktarı olarak tanıtılmıştır. Ancak Nâci kendi devrinde eski edebiyatı en iyi bilen, klasik tarza bağlı bir şahsiyet olmakla beraber yeni tarzda da oldukça başarılı manzumeler yazmıştır. Öteden beri bazı edebiyat tarihçileri tarafından, onun eski zevk ve geleneğe bağlı kalmasında Batı'daki yeni edebî gelişmelerden zamanında haberdar olamaması gibi sebepler ileri sürülmüş ve kendisi, Türk edebiyatında yenileşme hareketleriyle Servet-i Fünûn arasındaki dönemde duraklamaya sebep olan bir kişi olarak nitelendirilmiştir.

Değişik alanlarda eser veren Muallim Nâci'nin en önemli yönü şairliğidir. Şiirleri divan geleneğini sürdürenler ve yeni tarzda olanlar diye iki grupta ele alınabilir. Eski tarzdaki şiirlerinin önemi geleneği sürdürmek amacıyla yazılmış olmasından gelmektedir. Yeni tarz şiirleri ise yeniliklere yabancı kalmadığını gösteren örneklerdir. Onun "Kuzu", "Kebûter", "Dicle", "Feryad", "Şâm-ı Garîbân", "Nusaybin Civarında Bir Vadi" ve "Avcı" gibi şiirleri şekil bakımından olduğu kadar muhteva bakımından da yeni kabul edilmiştir. Nâci'nin şiirlerinin çoğunda hayatta özlediği mutluluğu bulamamış yalnız bir insanın hüznü dikkati çeker. Hayal, duygu ve söyleyiş bakımından zaman zaman orijinal sayılabilecek buluşları da olan Nâci şiirlerinde ve nesirlerinde Türkçe'yi hatasız ve güzel bir şekilde kullanmıştır. Şiirlerinin büyük bir okuyucu kitlesi tarafından sevilmesi daha çok Türkçe'yi rahatlıkla aruz veznine uydurabilmesi ve külfetsiz, sade bir üslûpla yazmasından ileri gelmektedir. Türk şiirinde Tevfik Fikret, Mehmed Âkif (Ersoy) ve Yahya Kemal'in (Beyatlı) aruzu başarıyla kullanabilmelerinin arkasında Muallim Nâci'nin çabalarının bulunduğu bilinmektedir. Nâci'nin nesir dili, Tanzimat'ın ardından gazete diliyle başlayan sadeleşme hareketi içerisinde bir merhale teşkil etmektedir.

Muallim Nâci'nin edebî hüviyetiyle müdafaasını yaptığı edebî meslek uzun süre birbirine karıştırılmıştır. Nâci edebiyatta yenileşmeden ziyade taklitçiliğe karşı çıkmıştır. Edebî tenkitlerinde ise estetik ve sanat ölçülerinden çok dil, vezin, belâgat ve üslûpla meşgul olduğundan muarızları karşısında biraz zayıf kalmıştır. Türk dili ve edebiyatının yeni ihtiyaçlar doğrultusunda ıslah edilmesini isteyen Nâci, özellikle Hacı İbrâhim Efendi gibi dilde ve üslûpta aşırı Arapça taraftarlarına karşı Türkçe'ye mal edilmek istenen kelimelerin Türk söyleyişine uydurulması gerektiğini savunmuştur.

Hece veznine itibar etmeyip daha ziyade aruzu Türkçe söyleyişe uygun bir hale getirmeye çalışan Nâci'nin şiirlerinde vezin ve kafiyeye çok önem verdiği görülmektedir. Sehl-i mümteni denebilecek tarzda birçok mısra ve beyti bulunan Nâci'nin kafiye anlayışı daha ziyade, "Kafiye göz içindir" şeklindeki eski anlayışa uygundur. Eserleri dikkatle incelendiğinde onun eski edebî zevkin tamamen ortadan kalkması yerine devrin ihtiyaçları doğrultusunda yenileştirilmesi düşüncesinde olduğu görülür. Geniş bir okuyucu kitlesine hitap eden, daha hayatta iken büyük bir şöhret kazanan Muallim Nâci'nin İsmâil Safâ, Cenab Şahabeddin, Mehmed Âkif, Yahya Kemal ve Ahmed Hâşim gibi şairlerin ilk şiir denemelerinde etkisi olmuştur.

Eserleri. Şiirleri ve Manzum Hikâyeleri. **1.** *Mûsâ b. Ebü'l-Gāzân yahud Hamiyyet* (İstanbul 1299). Endülüs Emevîleri'nin son kumandanı Mûsâ b. Ebü'l-Gāzân'ın savaşlarının ve şehâdetinin dramatik bir dille anlatıldığı 266 beyitlik bir mesnevidir. **2.** *Terkîb-i Bend-i Muallim Nâcî* (yer yok, ts.). Rûhî-i Bağdâdî ile Ziyâ Paşa'ya nazîre olmak üzere yazılmış seksen sekiz beyitlik bir manzumedir. **3.** *Âteşpâre* (İstanbul 1301). Daha çok yeni şekillerle yazılmış şiirlerden meydana gelen eser Muallim Nâci'ye ilk şöhretini sağlamıştır. **4.** *Şerâre* (İstanbul 1301). Gazel, şarkı, kıta, terbî' ve rubâîlerden meydana gelmiştir. **5.** *Fürûzan* (İstanbul 1303). Şekil ve muhteva bakımından çoğu eski olmakla beraber eserde yeni bazı manzumeler de bulunmaktadır. **6.** *Sünbüle* (İstanbul 1307). Eserin birinci bölümünün Fransızca'dan yapılan çevirilerle realist manzumelerin de bulunduğu nazım kısmında sosyal muhtevalı kısa hikâyelerin ilk örneklerinden sayılabilecek "Küçük Bir Mudhike" de yer almaktadır. Nesir parçalarının bulunduğu kısımda birkaç mektupla birlikte Doğu ve Batı edebiyatlarından tercüme ve iktibaslar mevcuttur. Nâci'nin sekiz yaşına kadar olan çocukluk hâtıralarını anlattığı "Ömer'in Çocukluğu" başlıklı ikinci kısım 1898'de Almanca'ya, 1914'te Rusça'ya çevrilmiş, M. Ertuğrul Düzdağ tarafından yeni harflerle de yayımlanmıştır (İstanbul 1969). **7.** *Zâtü'n-Nitâkayn yahud İbnü'z-Zübeyr* (İstanbul 1307). Klasik Fransız trajedilerinin örnek alındığı eserin konusunu Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ ile torunu Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm'ın hayat hikâyeleri meydana getirmektedir. **8.** *Mir'ât-ı Bedâyi'* (İstanbul 1313). *Mesnevî-i Muallim Nâcî* adıyla da bilinen eser, ilk elli dört beyti II. Abdülhamid'e methiye olmak üzere doksan beyitten ibarettir. **9.** *Yâdigâr-ı Nâcî* (İstanbul 1314). Şeyh Vasfî tarafından şairin ilk şiirleriyle gazete ve dergi sayfalarında kalmış bir kısım manzumelerinin derlenmesinden oluşmuştur. Nâ-

ci'nin "Gazi Ertuğrul Bey" adlı 176 beyitlik destan denemesi onun ölümünden sonra *Hazîne-i Fünûn*'da yayımlanmıştır (II, nr. 11, 8 Eylül 1310 / 21 Eylül 1894, s. 85-89; nr. 12, 15 Eylül 1310 / 28 Eylül 1894, s. 93-94). Şiirleri önce *Muallim Nâci'nin Şiirleri I* adıyla *Âteşpâre* ile *Şerâre* birlikte Hakan Özalp ile Yusuf Özkaraalp (İstanbul 1996), daha sonra da aynı isimle *Terkîb-i Bend, Âteşpâre, Şerâre, Fürûzan, Sünbüle*'nin manzum kısmı ile *Mir'ât-ı Bedâyi', Yâdigâr-ı Nâcî* ve "Gazi Ertuğrul Bey" bir arada olmak üzere Abdülkadir Hayber ile Hüseyin Özbay (Ankara 1997) tarafından neşredilmiştir.

Edebî Tenkitleri ve Sözlük Çalışmaları. 1. *Muallim* (İstanbul 1303). Nâci'nin *Tercümân-ı Hakîkat*'in edebî sütununda yayımlanan bir kısım makalelerinden meydana gelmektedir. **2.** *Demdeme* (İstanbul 1303). Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Zemzeme* mukaddimesiyle *Takdîr-i Elhân*'da kendisine yönelttiği eleştirilere karşı *Saâdet* gazetesinde yayımlanmış makalelerinden oluşan tamamlanmamış eseridir. **3.** *Mîzan Gazetesi ile Aleyhinde Neşrolunan Bazı Fıkarâta Karşı Muallim Nâci Efendi Tarafından Yazılan Müdâfaanâmedir* (İstanbul 1303). **4.** ***Istılâhât-ı Edebiyye**** (İstanbul 1307). Yazı yazma kuralları ile Türk edebiyatında kullanılan nazım şekilleri ve edebiyat terimlerini devrinde en iyi açıklayan kitaplardan biridir. Eser yeni harflerle de iki defa basılmıştır (*Istılahât-ı Edebiye, Edebiyat Terimleri* [haz. Alemdar Yalçın – Abdülkadir Hayber, Ankara, ts.]; *Edebiyat Terimleri-Istılahât-ı Edebiyye* [haz. M. A. Yekta Saraç, İstanbul 1996]). **5.** ***Lugat-ı Nâcî**** (İstanbul 1308). "Fetva" kelimesine kadar Muallim Nâci tarafından hazırlanıp yayımlanmış, Nâci'nin ölümü üzerine geri kalan kısmı Müstecâbîzâde İsmet Bey tamamlamıştır. **6.** *Çocuklar İçin Lugat Kitabı* (İstanbul 1317). Nâci'nin 1886'da *Mürüvvet* gazetesinde tefrika edilen, daha sonra ancak beş forması basılabilen *Kāmûs-ı Osmânî* adlı yarım kalmış bir lugatı daha vardır.

Biyografileri. 1. *Osmanlı Şairleri* (İstanbul 1307). *Mecmûa-i Muallim*'de yirmi altı divan şairinin hayat hikâyesini yazan Nâci bunlardan on üçünü bu eserinde bir araya getirmiştir. Kitap, aynı dergide çıkan diğer yirmi beş biyografinin ilâvesi ve *Esâmî* ile birlikte Cemal Kurnaz tarafından yeni harflerle neşredilmiştir (Ankara 1986). **2.** *Esâmî* (İstanbul 1308). İslâm dünyasından 850 şahsiyet hakkında kısa bilgiler veren alfabetik ve ansiklopedik mahiyette bir eserdir.

Mektupları. 1. *Yazmış Bulundum* (İstanbul 1301). Müellifin Ahmed Midhat Efendi'ye gönderdiği on dört mektupla gazetede bunlar hakkında yapılan değerlendirmelerden meydana gelmektedir. **2.** *Şöyle Böyle* (İstanbul 1302). Şeyh Vasfi ile birbirlerine gönderdikleri altı mektuptan oluşmaktadır. **3.** *Mektuplarım* (İstanbul 1303). Büyük bir kısmının kime yazıldığı belli olmayan yetmiş dokuz mektuptan ibaret olan eser Ramazan Kaplan tarafından yeni harflerle de yayımlanmıştır (Ankara 1998). **4.** *İntikad* (İstanbul 1304). Beşir Fuad'ın *Victor Hugo* adlı eseri dolayısıyla realizm, natüralizm ve tercüme meseleleri hakkında onunla karşılıklı yazılmış yedi mektuptan meydana gelmektedir. Eser Latin harfleriyle de basılmıştır (Beşir Fuad, *Şiir ve Hakikat*, haz. Handan İnci, İstanbul 1999, s. 349-403). **5.** *Muhâberât ve Muhâverât* (İstanbul 1311). Ahmed Midhat Efendi'yle birbirlerine yazdıkları on bir mektuptan oluşmaktadır.

Hâtıraları. 1. *Medrese Hâtıraları* (İstanbul 1302). Birtakım beyit, vecize ve fıkralardaki esas düşüncelere dayanılarak kaleme alınan on yedi bendden meydana gelmektedir. **2.** *Yâdigâr-ı Avnî* (İstanbul 1303). Önce *Teâvün-i Aklâm*'da tefrika edilen eserde Nâci'nin Yenişehirli Avni Bey'le tanışması anlatılmakta ve onun kendisine hediye ettiği Senâî'nin *Ḥadîḳatü'l-ḥaḳîḳa* adlı manzum eserinden on beş beytin tercümesi yer almaktadır. Muallim Nâci'nin *Ta'lîm-i Kırâat Ma'lûmât-ı İbtidâiye ve Nesâyih-i Nâfia* (İstanbul 1301-1302), *Vezâif-i Ebeveyn yahud Lâhika-i Ta'lîm-i Kırâat ve Mekteb-i Edeb* (İstanbul 1304), *Mekteb-i Edeb* (İstanbul 1306) adlı okul kitapları da vardır.

Tercümeleri. 1. *Hurde-fürûş* (İstanbul 1302). Farsça şuarâ tezkirelerinde Nâci'nin beğendiği yirmi üç parça şiirin aslı, tercümesi ve açıklamasından meydana gelmektedir. **2.** *Sâib'de Söz* (İstanbul 1303). İran şairi Sâib-i Tebrîzî hakkında bir değerlendirme ile onun divanından seçme parçaların çevirilerini ihtiva etmektedir. **3.** *Sânihatü'l-Arab* (İstanbul 1303). Arap atasözlerinden yapılmış seçmelerin çevirilerinden oluşan eser, *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri: Sânihatü'l-Arab* adıyla Ömer Hakan Özalp tarafından yeni harflerle yayımlanmıştır (İstanbul 2002). **4.** *Emsâl-i Alî* (İstanbul 1303). Hz. Ali'nin 280'den fazla manzum sözünün Arapça asılları ve Türkçe tercümelerinden ibaret olan eseri Âdem Ceyhan bir incelemeyle birlikte Latin harflerine aktarmıştır (*Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 9 [2001], s. 277-325). **5.** *Sânihatü'l-Acem* (İstanbul 1304). Hâfız-ı Şîrâzî ve Senâî'nin atasözü mahiyetindeki şiirlerinin tercüme ve şerhleridir. **6.** *Hikemü'r-Rifâî* (İstanbul 1304). Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin tasavvufî sözlerinin çevirisidir. **7.** *Hulâsatü'l-İhlâs* (İstanbul 1304). İhlâs sûresinin Fahreddin er-Râzî tefsirinden özet halinde tercümesidir. **8.** *Mütercem* (İstanbul 1304). Arap, Fars ve Fransız edebiyatlarından bazı edebî parçaların çevirilerinden meydana gelmektedir. **9.** *Ubeydiyye* (1305). Ubeyd-i Zâkânî'nin *Risâle-i Dilgüşâ* adlı eserinin kısmen tercümesidir. **10.** *Numûne-i Sühan* (İstanbul 1307). İran edebiyatı antolojisi niteliğinde bir eserdir. **11.** *Thérèse Raquin* (İstanbul 1307). Emile Zola'ya ait romanın yarıya yakın kısmının çevirisidir. **12.** *İnşâ ve İnşâd* (İstanbul 1308). Yirmi iki ahlâkî öğütle *Risâletü'l-Ḥamîdiyye*'den tercüme edilmiş bir bölümden oluşmaktadır.

Diğer Eserleri. 1. *İ'câz-ı Kur'ân* (İstanbul 1301). Arapça, Farsça ve kendisine ait bazı manzum parçaların yer aldığı eserin Ümit Şimşek tarafından kısmen sadeleştirilmiş bir baskısı da yapılmıştır (İstanbul 1997). **2.** *Muammâ-yı İlâhî yahud Bâzı Süver-i Kur'âniyye'nin Evâilindeki Hurûf-i Tehecci* (İstanbul 1302). **3.** *Nevâdirü'l-ekâbir* (İstanbul 1303). *Saâdet* gazetesinde yayımlanan Arapça ve Farsça'dan tercüme parçalardır. **4.** *Mehmed Muzaffer Mecmuası* (İstanbul 1306). Şeyh Galib'in hayat hikâyesi etrafında kaleme alınan eser yarım kalmıştır. **5.** *Târîh-i Selâtîn-i Âl-i Osmân*. Ertuğrul Gazi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Orhan Gazi devriyle ilgili üç bölümün (cüz) yer aldığı bir yazma nüshası Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde (nr. 525), sadece Ertuğrul Gazi'nin hayat hikâyesinin yer aldığı ilk bölümün müellif hattı nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (TY, nr. 4127). **6.** *Aruz Numûnesi* (İstanbul 1313). **7.** *Necm-i Saâdet* (ts.). *Tercümân-ı Hakîkat*'in edebî sütununda çıkan bir kısım yazılarından meydana gelmektedir. Nâci'nin ölümünün ardından müsveddeleri arasından çıkan *Heder* (İstanbul 1326) iki perdelik oldukça basit bir trajedidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Salâhî, *Muallim Nâci*, İstanbul 1310 (Nuri Şimşekler tarafından Latin harflerine de çevrilmiştir: *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, Konya

1999, s. 273-301); İsmail Hakkı [Eldem], *Osmanlı Meşâhîr-i Üdebâsı, Birinci Defter: Muallim Nâci Efendi*, İstanbul 1311; Ali Kemal, *Ömrüm* (haz. Zeki Kuneralp), İstanbul 1985, s. 26-43, 46-55; *Osmanlı Müellifleri*, II, 234-238; İsmail Habip [Sevük], *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1340, s. 375-395; Ahmed Rasim, *Matbûat Hâtıralarından: Muharrir, Şair, Edib*, İstanbul 1924, s. 75-85, 136-143, 193-201; İsmail Hikmet [Ertaylan], *Türk Edebiyatı Tarihi*, Bakü 1925, II, 545-586; Hüseyin Avni, *Muallim Naci*, İstanbul 1932; Murat Uraz, *Muallim Naci*, İstanbul 1938; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1030-1047; Fevziye Abdullah Tansel, "Muallim Nâci ve Tercüme", *Tercüme*, sy. 22, Ankara 1943, s. 238-245; a.mlf., "Muallim Nâci'nin Arapça ve Acemce'den Tercümeleri", *a.e.*, sy. 56 (1953), s. 51-67; a.mlf., "Muallim Nâci ile Recâizâde Ekrem Arasındaki Münakaşalar ve Bu Münakaşaların Sebep Olduğu Edebî Hâdiseler", *TM*, X (1953), s. 159-200; a.mlf., "Muallim Nâcî'nin Dinî Eserleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi 1961*, Ankara 1962, s. 161-177; a.mlf., "Muallim Nâci'nin Türk Dilinin Sadeleştirilmesi, Dil Cemiyeti Kurulması Hakkındaki Düşünceleri", *TK*, sy. 100 (1971), s. 286-292; a.mlf., "Muallim Nâci'nin Sultan Abdülhamîd'e Sunduğu Ebü's-Salâtîn Gâzi Ertuğrul Bey ve Târih-i Salâtîn-i Âl-i Osmân", *TDA*, sy. 53 (1988), s. 9-22; a.mlf., "Nâci, Muallim", *İA*, IX, 15-21; a.mlf., "Nâci, Muallim Ömer", *TA*, XXV, 61-65; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1967, s. 596-614; Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, Ankara 1969, s. 32-33; a.mlf., *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, Ankara 1970, s. 179-183; Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri I: Tanzimattan Cumhuriyete Kadar*, İstanbul 1969, s. 77-81; M. Orhan Okay, *İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad*, İstanbul 1969, tür.yer.; Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1979, II, 982-989; İsmail Parlatır, "Muallim Nâci", *Büyük Türk Klâsikleri*, İstanbul 1988, VIII, 392-409; Celâl Tarakçı, *Muallim Nâcî Efendi: Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki*, Samsun 1994; a.mlf., *Muallim Nâcî Efendi ve Eserlerinden Seçmeler*, Ankara 1994; *Abdülhak Hâmid'in Mektupları* (haz. İnci Enginün), İstanbul 1995, I, 246; Şerif Aktaş, *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi (1860-1920)*, Ankara 1996, I, 66-70; Erdoğan Erbay, *Eskiler ve Yeniler: Tanzimat ve Servet-i Fünun Neslinin Divan Edebiyatına Bakışı*, Erzurum 1997, s. 50-60; Ali Cânip Yöntem, "Muallim Nâci", *İstanbul*, sy. 11, İstanbul 1944, s. 7-8; sy. 14 (1944), s. 8-9; sy. 16 (1944), s. 9-10; sy. 19 (1944), s. 4-6; sy. 20 (1944), s. 2-3; sy. 22 (1944), s. 3-5; Mehmet Tekin, "Muallim Nâci'nin Mektupları (1-3)", *Kültür Dünyası*, sy. 5, İstanbul 1997, s. 45-49; sy. 6 (1997), s. 45-48; sy. 7 (1997), s. 29-32; Ramazan Kaplan, "Muallim Nâci'nin Bir Trajedi Denemesi: Gazi Ertuğrul Bey", *İlmî Araştırmalar*, sy. 7, İstanbul 1999, s. 135-146; M. A. Yekta Saraç, "Şiir Tenkidine Dair Bir Örnek: Muallim Nâci ve Muallim", *TDED*, XXIX (2000), s. 245-261; Nüket Esen, "Muʿallim Nāḏji", *EI²* (İng.), VII, 255; Abdullah Uçman, "Muallim Nâci", *TDEA*, VI, 403-407.

ABDULLAH UÇMAN

MUALLİM-i SÂNÎ

(bk. FÂRÂBÎ).

MUÂMELÂT

(المعاملات)

Geniş anlamıyla fıkhın ibadetler dışında kalan kısmını, dar anlamıyla daha çok mal varlığına ilişkin hükümleri ifade eden terim.

"Hukukî bir sonuca yönelik irade beyanı" anlamındaki **muâmele** kelimesinin çoğulu olan **muâmelât** terimine fıkhın gelişimine paralel şekilde ve bakış açılarına göre farklı mânalar yüklenmiştir. Geniş anlamıyla fıkhın ibadetler dışında kalan kısmını, yani hukukun tamamını ifade eden muâmelât dar anlamıyla mâmelek hukukundan medenî hukuk, özel hukuk ve iç hukuka varan değişik mânalarda kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde **amel** kökünden türemiş kelimeler yoğun biçimde yer alırsa da muamele ve muâmelât Kur'an'da geçmez; birkaç hadiste "müsâkât akdi" anlamında muamele kelimesine rastlanır (Buhârî, "Meġāzî", 40; İbn Mâce, "Rühûn", 14). Bir rivayette de bazı hukukî işlemleri belirtmek üzere muâmelât kelimesi geçer (Nesâî, "Eymân", 47).

Başlangıçta Kur'an ve Sünnet kaynaklı dinî bilgilerin ortak adı olan fıkıh, dinin inanç ve ahlâk boyutunu müstakil disiplinlere bırakıp sadece amel boyutunu konu edinen bir ilim halini aldığında biri fürû, diğeri usul olmak üzere iki ana çizgide gelişimini sürdürmüş, fürû ile ilgili birikimin tasnif edilmesi gündeme gelince ibadet hükümlerini öne alan bir sistematik benimsenmiş ve geleneksel hale gelen bu yaklaşım tarzı son dönem fıkıh eserlerine kadar korunmuştur. Ancak ibadet konularının tamamının başa alınıp alınmaması dahil konu sıralamasında fıkıh ekolleri arasında, hatta aynı ekol içinde tam birlik sağlanamamıştır. İbadetlere ilişkin hükümlerin başa alınması genellikle dine olan ihtimam gerekçesiyle açıklanmışsa da diğer konuların sıralanış mantığıyla ilgili izahlar farklılık taşır (meselâ bk. İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ*, IV, 467-468; İbnü'l-Hümâm, VII, 247; Şemseddin er-Remlî, I, 58-59; Buhûtî, *Şerḥu Müntehe'l-irâdât*, I, 13; Mustafa es-Süyûtî, I, 25; İbn Âbidîn, IV, 500-501).

Fürû kitapları, fıkhı birkaç bölüme ayıran ana başlıklar taşımasa da fıkhî hükümlerle ilgili genel inceleme ve anlatımlarda bunların öncelikle ibâdât-muâmelât (âdât) şeklinde iki kısımda mütalaa edilmesi gerektiği genel kabul gören bir husustur. Kişinin Allah'a karşı vecîbelerini düzenleyen ve özü itibariyle mânevî arınmayı hedefleyen ibadetler alanında ta'lîl ve ictihad faaliyeti muâmelâta nisbetle daha sınırlı kalmakla birlikte ta'lîle kapalı olan bu alanın tamamı değil taabbüdî şeklinde nitelenen kısmıdır. İbadet kökünden türeyen taabbüdî kelimesi, yaratıcının sırf kendisine bağlılığı sınama amacının baskın olduğu ve insan aklının, içerdiği yararın mahiyetini ve gerçekleşme biçimini bütünüyle anlamaktan âciz bulunduğu dinî düzenlemeleri ifade eder (Şehâbeddin ez-Zencânî, s. 4). Bu ikili ayırımda "kişinin diğer fertlerle ve toplumla ilişkilerini düzenleyen fıkıh kuralları" anlamına gelen muâmelât alanında ta'lîl ve ictihad faaliyeti ağırlıklı bir yer tutmakla birlikte bu çerçevede kalan bazı taabbüdî hükümlerin varlığı da kabul edilir. Yine bu ayırımda, ibâdâtın sırf Allah rızâsını veya bunun semeresi olan uhrevî karşılığı elde etmek maksadıyla yapılan fiiller olduğuna, muâmelâtta ise genellikle dünyevî bir karşılık elde etme amacının baskın bulunduğuna bakılarak bunu sadece uhrevî-dünyevî müeyyide ölçüsüne göre yapılmış bir ayırım şeklinde görmek de isabetli olmaz. Zira muâmelât çerçevesinde yer alıp dünyevî yaptırım bağlanan fiillerin ayrıca uhrevî yaptırım boyutu da vardır, yani bu ikinciler çift karakterlidir. Genellikle hukukî sorumluluk muâmelâtın kazâî (dünyevî), mânevî sorumluluk diyânî (uhrevî) boyutunu oluşturur. Duyarlı bir mümin işin sadece kazâî değil diyânî boyutunu da düşünerek hayatını sürdürür (ayrıca bk. İBADET). Öte yandan Hanefîler, ibadet hükümleriyle kulluğun ne şekilde yerine getirileceğini bildirmenin, hukukî işlemler konusundaki hükümlerle de kulların dünyevî yararlarını göstermenin amaçlanmış olduğu noktasından hareketle, dünyevî nitelikteki bazı müeyyidelerde ibâdât-muâmelât ayırımı yaparak şer'î gerekliliklerî (rükün ve şartlar) taşımayan ibadetleri mutlak biçimde geçersiz sayarken muâmelâtta bu gerekliliklerî önem derecesine göre bir ayırıma tâbi tutup eksikliği giderilemeyen işlemleri bâtıl, giderilebilenleri fâsid olarak nitelerler. İbâdât-muâmelât ayırımı ile usûl-i fıkıhta incelenen Allah hakkı-kul hakkı ayırımı arasında ise sınırlı bir ilişki vardır. Şöyle ki, sırf ibadet niteliği taşıyan hükümler münhasıran Allah hakkıdır. Fakat muâmelât alanına giren birçok hükümde de daha çok kamu yararı ve kamu düzeni anlamında olmak üzere Allah hakkı söz konusudur (bk. HAK).